

Отож, проаналізувавши повість «Прощавай» О. де Бальзака і поему «Мідний вершник» О. Пушкіна, можемо зробити висновок, що обидва автори використали прийом художнього обрамлення, розкрили мотив безумства, показали образ «маленької людини», змалювали людські страхіння і страждання у детальних описах, показали протест проти твердження: «Йти по головах, але досягнути власної цілі».

У **висновку** хочемо сказати, ми змогли знайти точки перетину у долях, інтересах та захопленнях геніїв французької та російської літератур. Ми провели уявні паралелі між подібними подіями у житті письменників, між схожими сюжетами у творах митців, між їхніми світоглядами та переконаннями.

Нашою метою не було показати ідентичність постатей О. Пушкіна і О. де Бальзака. Навпаки, ми намагалися показати унікальність кожної особистості через подібність біографічних даних, характеру та уподобань. Аналізуючи маловідомі сторінки життя і творчості письменників, ми виходимо за межі стандартного образу, розширюємо інформативне коло.

Таких митців, як Оноре де Бальзака і Олександр Сергійович Пушкін, варто завжди пам'ятати і досліджувати їх твори, а досліджуючи твори — робити правильні висновки.

Література та джерела

1. Пушкін О.С. Евгений Онегин. — Київ : Книжковий клуб, 2015.
2. Пушкін О.С. Драматургія. Проза. — Москва : «Правда», 1983.
3. Павлицев Л.М. Мой дядя — Пушкін. — Петербург : Стандарт, 2013.
4. Оноре де Бальзак Собрание сочинений в 24 томах. — Москва : «Правда», 1960.
5. Пушкін А.С. Собрание сочинений. Том 3-й. — Москва : «Художественная литература», 1975.
6. Бальзак О. де Шагренева шкіра. Батько Горіо. Гобсек. — Київ : «Веселка» 1998.

— о —

УДК 82.09:821.133.1:821.161.2

ФРАНЧУК М.В.

(м. Житомир)

УБИВЧА ЖАДОБА ДО ЗБАГАЧЕННЯ: ГОБСЕК ОНОРЕ ДЕ БАЛЬЗАКА І ПУЗИР І. КАРПЕНКА-КАРОГО

Анотація. У статті розглядається осмислення традиційного образу скупого і тема жадоби до збагачення у творах Оноре де Бальзака та І.Карпенка-Карого. Визначаються спільні і відмінні риси у характеротворенні головних персонажів.

Ключові слова: традиційний образ, повість, комедія, трагедія, характеротворення, компаративне зіставлення, психологічний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Тема грошових відносин у суспільстві, згубного впливу грошей на людську особистість і балансу між духовним і матеріальним є однією з найпопулярніших у літературі. Особливої ваги додали цій темі письменники-реалісти, серед яких Оноре де Бальзак і І. Карпенка-Карого, один із чільних представників реалізму в українській літературі. Тому зовсім не дивно, що обидва ці майстри слова, кожен у свій час, і в притаманній їм формі опрацювали традиційний для світового красивого письменства образ скупого, який найкращим чином характеризує суть і місце грошей у людській цивілізації. Тема жадоби до збагачення, влучно означена І. Карпенком-Карим як тема «стягання для стягання» розкрита і в повісті французького прозаїка «Гобсек», і у комедії корифея українського театру «Хазяїн».

Варто зазначити, що вивчення обох творів у компаративному аспекті стало предметом не однієї розвідки, займались порівняльною характеристикою образів Гобсека і Пузиря Григор'єва Т.А. [4], Івахненко, Л.В. [5] та ін. З не меншим інтересом вчені досліджують сам образ скупого, який у різних варіаціях існує в світовій літературі з часів В. Шекспіра, а з'явився ще в античній традиції, у комедії Плавта «Скарб». Цьому присвячено розділ «Трагедія скупості» у монографії Нусінова І.М. «Історія літературного героя» [7], праці Буцької І. [3] Радзивілл Г. [8], Алексєєнко Л. [1], Тімченко Л. [10] та ін.

Однак попри великий інтерес вітчизняної науки до обох творів у їхньому зіставленні, більше акцентується увага на втіленні теми жадоби як спільного в образах Гобсека і Пузиря, ніж на розкритті індивідуальних особливостей цих двох характерів. Так, вони дуже подібні, але й дуже різні, що проявляється в авторському підході до концепції героя, у мотивації, у шляху кожного до свого згубного захоплення. А подібні риси тільки більше віддзеркалюють проблему, що об'єднує обидва твори — сакраментальна влада золота над людською душею. Саме в такому підході до вивчення жадоби збагачення у творах Оноре де Бальзака і І. Карпенка-Карого ми бачимо мету нашого дослідження.

Повість «Гобсек» (1830) і комедія «Хазяїн» (1900) належать до різних літературних епох, між ними майже століття, але обидва твори мають риси реалізму, тому в обох авторів так багато місця відведено зображенню своєрідних виробничих процесів, тобто процесів збагачення. Однак соціальне становище героїв дещо різне, хоч і Гобсек, і Пузир походять з низького стану. Різним був і шлях нагору, до жаданого багатства. Щодо мотивації до стягання, то вона в персонажів подібна, але не в усьому.

Жан-Естер Ван Гобсек походив з бідної родини, про яку в автора доволі скупи відомості, у віці 10 років матір віддала його юнгою на корабель. Так почалися двадцятирічні мандри, сповнені суворої морської романтики і боротьби за власне життя. Ці роки зробили з Гобсека людину, яка

розчарувалась у всьому, окрім накопичення. Він став «філософ із школи циніків» і в той же час впадає у справжній шал, коли в його руках опинялися цінності. Цей вражаючий епізод дуже показовий в інтерпретації традиційного образу скупого, бо малює маніакальну любов до грошей, щось подібне є і в інших авторів, зокрема і в О. Пушкіна («Скупий лицар»). Ось як описує Оноре де Бальзак цю форму залежності: «Гобсек, що досі сидів нерухомо, мовчки схопив лупу і почав роздивлятися діаманти. Якби я прожив ще сто років, я б усю одну ніколи не забув його обличчя в цю мить. Бліді шоки старого порожевіли, очі, в яких немов відбивався блискіт діамантів, палали надприродним вогнем» [2, с. 15]. Варто зазначити, що і певний ореол таємничості походження, і натяки на те, що Гобсек був корсаром, і його розпалення при вигляді діамантів — це все данина романтичній естетиці, яка щоразу проникає в цілком реалістичний плин оповіді. Персонаж набуває демонічних рис, він стає володарем скарбів, отриманих нечесним шляхом чи шляхом морального знущання над своїми жертвами. Це особливо помітно в сценах розмов з жінками-боржницями, які автор зображує дуже детально, а Гобсек виглядає в них як фатальний злий дух. Це підсилено і тим, що професія героя доволі огидна в очах світу, він лихвар.

Зовсім інший життєвий шлях пройшов Терентій Гаврилович Пузир. Він належить до шанованого стану, бо є підприємцем і дуже багатою людиною. Він має великий бізнес у сфері сільського господарства, а його землі за розмірами дорівнюють європейському герцогству. Він, як і Гобсек, походить з низів, з селян, але нічого романтичного у його шляху до збагачення нема: «І сам хазяїн наш всіх навчає: з усього, каже, треба користь витягати, хоч би й зубами прийшлося тягнути — тягни! Так він робив і так робить від юних літ, а тепер має мільони!» [6, с. 351]. Він багато й важко працював, як і його дружина, донька, що навіть при багатстві не цураються роботи: шиють, варять їсти, доглядають сад. Звісно, його грандіозні статки не добуті зовсім чесно, крім того, він не криється, що збагачується за рахунок своїх робітників, дешевої робочої сили. У 8 яві I дії описано, як він, маніпулюючи своїми можливостями вплинути на владу, приводить до зубожіння селян, щоб наймати їх за безцінь. Яскравий епізод з хлібом для робітників також зображує приземлені і хижацькі погляди Пузиря на засоби збагачення. І. Карпенко-Карий, на відміну від Оноре де Бальзака, не демонізує свого персонажа, натомість опис цілком буденного процесу роботи «великого хазяйського колеса» вражає не менше.

Такі майстри слова, як Оноре де Бальзак і І. Карпенко-Карий, не могли не зробити цих доволі алегоричних персонажів об'ємними і не всуціль негативними. Власне, цього вимагала естетика реалізму, так що обидва герої хоч і виглядають дещо карикатурно, але все ж не позбавлені людських рис. Але в цих рисах є і відмінності. Гобсек — людина абсолютно самотня, він пишається своєю незалежністю від світу, але на старості років прихилиється до

Дервіля, який нам і оповідає його сумну історію. Причина його прихильності – в чесності і відкритості адвоката у справах з лихварем, але це не заважає Гобсеку брати з нього високі проценти по кредиту. Також дуже показовим є епізод спілкування з графинею, коли він розпалюється, як юнак, спостерігаючи за її зваблівістю. Все це останні порухи душі, яка вже розчинилась у своїй жадобі і лише виглядає людською. Тому нам не жаль його, особливо коли ми читаємо опис його згнилих і запліснявілих запасів, якими він заповнив кімнати свого дому. Дервіль називає тільки одну чесноту Гобсека — чесність у справах («найчесніша людина в усьому Парижі» [2, с. 22]), тому осудження аморальності графині де Ресто не виглядає в його вустах дивно.

Що стосується Пузиря, то честь підприємця для нього теж не порожні слова, про що неодноразово згадується в комедії. Він, однак, поступається честою заради баришів, хоч і не відразу, вагаючись. А його злочинний партнер ще й апелює до його честі, бо «Все діло треба вести без документів, на честь! А кому ж повірять: тільки таким хазяїнам, як ви» [6, с. 355]. Саме тема хазяйської честі проходить лейтмотивом через увесь твір, ставлячи в ньому страшну і трагічну крапку. Це той самий розпачливий вигук у кінцевій сцені твору «Рятуйте, рятуйте мою честь! Честь, Честь мою топчуть в болото!» [6, с. 412]. А ще Пузир і справді хороший господар, що теж не може не розчулити в останніх рядках комедії, коли він так турбується про хвору овечку, сам умираючи. Особливо абсурдно в цьому ракурсі виглядає причина смерті мільйонера, а також його небажання йти через дріб'язкові хазяйські турботи на операцію, яка б могла його врятувати, якби її зробили вчасно.

Ще одне, що відрізняє Пузиря від Гобсека і надає йому позитивних рис, це його любов до єдиної доньки. Старша його донька померла, не без провини батька, тому цей суворий і навіть жорстокий чоловік дуже трепетно ставиться до Соні, гордиться нею, а при смерті благословляє на шлюб з Калиновичем. Хоч і Гобсек теж відписує свої статки єдиній родичці, але це більше спокута гріхів перед близькою смертю, Пузир же проявляє людські риси більш природно, як турботливий батько.

Обидва герої є жертвами своєї манії до збагачення, але Гобсек помирає власною смертю в доволі поважному віці, оточений згнилими запасами і купою дорого непотребу. Доля Пузиря значно трагічніша, тому що він гине від власної жадібності, а причина смерті виглядає ще й смішно, на що дотепно реагує Золотницький («у чоловіка двадцять дві тисячі кіп однієї пшениці — ну і треба ж йому гнатись за гусьми, що скубли одну копу!» [6, с. 406]). Однак весь фінал комедії має загалом дуже трагічний пафос, що разом з невпинним шляхом героя до самознищення, морального та фізичного, стало підставою для перегляду жанрової атрибуції твору в сучасному літературознавстві у бік трагедії. [9]. Героя нам відверто жаль, навіть незважаючи на його нелогічну і нечесну поведінку в погоні за баришами.

Дуже об'ємно, навіть дещо гіперболізовано обидва автори зображують потяг своїх персонажів до збагачення. Обоє вони володіють великими статками, обоє для їхнього набуття поступались своєю людяністю у самому широкому значенні цього слова. Але Гобсек виглядає більш гротескно, його манія більш хворобливого змісту, що видно по горах зіпсованої їжі, які знайшли по його смерті: «я побачив, до чого може призвести скупість, коли вона перетворюється на несвідому, позбавлену всякої логіки пристрасть, приклади якої ми так часто знаходимо у провінції. У кімнаті, поруч з тією, де вмер Гобсек, справді зберігались зігнилі паштети, багато всяких наїдків, навіть устриці та риба, що взялися пухкою цвіллю. Я ледве не задихнувся від смороду. Скрізь кишіли черви і комахи. Недавно одержані подарунки лежали впереміш з коробками різних розмірів, з ящиками чаю, з мішками кави» [2, с. 44]. А він усе життя харчувався їжею бідних, розігрівавши молоко над головешками з каміну у брудному кухлику. Ми бачимо в цьому описі також ознаки психічної хвороби, що призводить до надмірного накопичення, коли люди не можуть позбутись жодного з предметів, який потрапляє їм до рук, і захирашують різним сміттям свої помешкання.

Пузир же більше характеризується діловою хазайновитістю, яка проявляється у гіперболізованій ощадливості, у нього їжа б не пропала, але все одно його жадібність смішна, якщо не страшна. Заради наживи він не тільки морить своїх робітників голодом, а й сам відмовляє собі в найпростіших життєвих благах, які дають такі багатства, їжа проста, одяг дуже старий і заношений, як той сакраментальний дірваний і смердючий халат. Навіть доньці він жаліє грошей на модний одяг, хоч такі і поступається принципами, щоб догодити важливій людині, начальниці гімназії. Цим він, до речі, відрізняється від Гобсека, бо той бачить себе над суспільством, а Пузирю дуже важлива суспільна думка, він грошей не жаліє, роблячи щедрі пожертви, і гордиться своїми здобутками у вигляді орденів і хоч удаваної, але поваги оточення. Тому персонаж Оноре де Бальзака виглядає більш романтичним, він живе самотньо, відгородившись від світу, лише спостерігає за ницістю людей, з якою змушений стикатись в силу своєї професії. Це також додає скупому лихварю демонічних рис романтичного героя, що тікає від світу. Сприяє такій характеристиці й неоднозначне ставлення адвоката Дервіля до свого благодійника, оскільки ми бачимо Гобсека через призму його розповіді, що ніби вклинюється в основну інтригу повісті. Пузир же через специфіку драматичного твору виявляє себе прямо, через вчинки і мовлення. У читача (глядача) враження складається безпосередньо, без нашарувань чужої думки. Може, тому цей персонаж сприймається більш живим і ми йому більше співпереживаємо.

Таким чином, в аналізованих творах розкривається тема скнарості і потягу до збагачення та оригінально трактується традиційний образ скупого. Автори розкривають тему в реалістичному ключі, однак у Оноре де Бальзака

присутні у характеротворенні риси романтизації образу, надання йому більш символічного змісту. Його зловісна фігура сприймається не однозначно, бо він має своєрідний філософський погляд на недоліки людства, але все ж цей персонаж не викликає співпереживання у читача.

Щодо Пузиря, то він теж фігура символічна для періоду первісного накопичення капіталу в Україні, але автор наділив його і позитивними рисами, які дозволяють більше відчувати всю глибину трагедії цієї непересічної особистості і співчувати їй.

Тема гонитви за матеріальним без жодного морального стримування доволі актуальна в наш час суспільства споживання, тому такі твори потребують подальшого глибокого вивчення, зокрема щодо психоемоційних причин жадоби і скупості.

Література та джерела

1. Алексєнко Л. Образ скупого у світовій літературі: [аналіз творів В. Шекспіра, Ж.-Б. Мольєра, О.С. Пушкіна, М.В. Гоголя, О. де Бальзака] / Л. Алексєнко // Зарубіжна література. — Київ, 2005. — 3-4 (верес.). — С. 16.
2. Бальзак Оноре де. Гобсек. Шагренєва шкіра / Оноре де Бальзак. — Київ : Знання, 2016. — 318 с.
3. Буцька І. Зображення влади золота як руйнівної сили : на матеріалах творів О. де Бальзака «Гобсек», М. Гоголя «Мертві душі», І. Карпенка-Карого «Сто тисяч», «Хазяїн» / І. Буцька // Зарубіжна література (Шкільний світ). — 2010. — № 33/34. — С. 31-35.
4. Григор'єва, Т.А. Компаративний аналіз комедії «Хазяїн» І. Карпенка-Карого та повісті «Гобсек» О. де Бальзака [Текст] : 10 кл. / Т.А. Григор'єва // Вивчаємо українську мову та літературу. — 2018. — № 1-2. — С. 26-29.
5. Івахненко, Л.В. Пузир і Гобсек — життя в полоні грошей [Текст] : урок компаративного аналізу / Л. В. Івахненко // Вивчаємо українську мову та літературу. — 2014. — № 4-5. — С. 25-29.
6. Карпенко-Карий І. Драматичні твори / І. Карпенко-Карий. — Київ : Наукова думка, 1989. — 608 с.
7. Нусинов И.М. История литературного героя / И.М. Нусинов. — Москва : Художественная литература, 1958. — 540 с.
8. Радзивілл Г. Гроші і душа людини : (За творами: О. де Бальзак «Гобсек», Ж. де Латур «У лихваря», Мольєр «Скупий», Шекспір «Венеціанський купець», М. Гоголь «Мертві душі»...) / Г. Радзивілл // Зарубіжна література (Шкільний світ). — 2001. — 6 (214), лют. — С. 4-5.
9. Свербілова Т. Від модерну до авангарду: жанрово-стильова парадигма української драматургії першої третини ХХ століття / Т. Свербілова, Н.Малотіна, Л. Скорина; Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. — Черкаси, 2009. — 598 с.
10. Тімченко Л. Образ скупого у світовій літературі ХІХ століття / Л.Тімченко // Всесвітня література в сучасній школі. — 2012. — № 5. — С. 36-41.

— о —